

Osmanlı Arapları Hilafet-Siyaset-Milliyet 1789-1918

Zekeriya Kurşun

İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022, 452 sayfa, ISBN 978-625-7447-78-2.

Merve SAVAŞ*

Son devrin Arap yazarlarından bir zat Türklerin Araplara karşı göstermiş olduğu yardımı şu sözlerle ifade etmektedir: *“Türkler beş yüz seneden beri göğüslerini İslam’ın düşmanlarına karşı siper etmekle, İslamiyet’e yaptıkları büyük hizmetten başka, Arapların hürriyetini, Batılıların tahakkümünden korumaya da çok yardımcı olmuşlardır.”*¹

Osmanlı ve hilafet kubbesi altında buluşan Türkler ile Arapların yeni siyasi ahvalini ve yollarının bir nokta sonrasında ayrılma hikâyesini anlatan bu eser, Osmanlı Arap coğrafyasından yola çıkarak modern Orta Doğu dünyasının şekil almasını tarihsel bir perspektif ile anlatmaktadır. Eser dönemin siyasi konularını, gerçekleşen münazaraları ve nihai sonuçlarını tarihî bir bakış açısıyla okura sunmaktadır. Nitekim yapıtın giriş bölümünde Alan Mikhail’in de ifade ettiği üzere;

“Osmanlı Devleti’ni bir ekosistem olarak kabul edersek Osmanlı coğrafyasının bütünü inceleyip birbiriyle ve merkez ile ilişkileri hakkında ortaya konulmadan ne Osmanlı tarihinin ne de eski Osmanlı taşrasının yani bugün ki Ortadoğu ve Kuzey Afrika tarihinin yazılması mümkün değildir. Dolayısıyla sahip olduğu miras dikkate alınmadan Modern Ortadoğu ve Kuzey Afrika’yı da kavramak imkânsızdır.”

Literatürde her ne kadar Osmanlı tarihi hakkında çeşitli çalışmalar ihtiva edilmiş olsa da Osmanlı Arap coğrafyası ve Osmanlı Arapları konusunda yeterli mütalâalar ortaya konulmamıştır. Bu araştırma sahasında eksikliklerin kapatılması adına hazırlanan bu yapıt, oldukça önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Eserin ön sözünde şümül edildiği üzere yapıtın iddiası Osmanlı İmparatorluğu’nun mütehakkimi ve hilafeti altındaki Arapların son yüzyılında gerçekleşen siyasi olayları tahlil etmek, bu

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, mervesavas66@gmail.com.

¹ Çerkeşyehizâde Halil Hâlid, *Türk ve Arap*, Çev: M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 2005, s.63.

çerçeve içerisinde okuyucuya aktarmaktır. Eser altı bölümden meydana gelmektedir. Öyle ki yapının giriş bölümünde Türk-Arap ilişkileri tarihsel bir kronoloji ile incelenmiştir. Akabinde yapının giriş bölümünde, Osmanlı İmparatorluğu'nun kubbesi altında yer alan Arap bölgelerinin eski sistemi korudukları anlatılmıştır. Ardından ise bu eski sistemin kendi merkezî sistemine nasıl entegre edildiği üzerinde durulmuştur. Eserin giriş bölümünde ayrıca Osmanlı Arap coğrafyasında 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin yürürlüğe konulması, ardından idari taksimatın yeniden belirlenmesi sonucunda eyaletlerin artık Osmanlı Arap coğrafyasında vilayetler olarak yer aldığı hakkında bilgiler paylaşılmıştır. Ayrıca yapının giriş bölümünde Osmanlı Devleti'nin ordu düzeninden bahsedilerek, 16 ve 19. yüzyıllarda Arap topraklarının Osmanlı Devleti idaresi altında olması ile 19 ve 20. yüzyılda aynı toprakların Osmanlı'da teşekkülü arasındaki farklardan söz edilmiştir. Yapının bu bölümünde Arap coğrafyasının daha iyi anlaşılması maksadıyla ele alınması gereken bir konu da vilayet bütçelerinin teşekkülüdür. Bu bağlamda vilayet bütçeleri ile Arap topraklarının nüfus sayımına da değinen yazar, yukarıda arz edilen konular mukabilinde giriş bölümünü nihayete erdirmiştir.

Eserin birinci bölümünde Osmanlı Devleti'nin zaman içerisinde geçirmiş olduğu merhalelerden söz edilmiştir. Bu aşamalar ise eserde, imparatorluğun Arap coğrafyası üzerinde yaşamış olduğu problemler olarak ele alınmıştır. Müteakiben yaşanan bu sorunlar eserde iç tehdit ve dış tehdit olarak tahayyül edilmiştir. Nitekim devletin dış mekanizmasında gerçekleşen, ilk dış tehdidi ise yazar, Napolyon'un Mısır'ı işgali ile ortaya çıktığı savını okuyucuya aktarmaktadır. Birinci bölümün ilerleyen sayfalarında Osmanlı Devleti'nin uluslararası arenada uğramış olduğu istizahlar haricinde iç tehdidinde ehemmiyetinden bahseden yazar, eserinde Osmanlı Arap coğrafyasında ortaya çıkan Vehhabi hareketini bir iç tehdit olarak görmüştür. Akabinde ise bu hareketi eserde büyük bir titizlikle inceleyerek hareketin sonuçları mukabilince devletin iç mekanizmasında yaşatmış olduğu irtifadan söz etmiştir. Nitekim yapının bu bölümünde dış tehdidin arttığını beyan eden yazar, "Fransa'dan Gelen İkinci Darbe: Cezayir'in İşgali" başlığı altında Osmanlı Devleti'nin bölge coğrafyasında yapmış olduğu mücadeleyi anlatmıştır. Ayrıca Osmanlı siyasi tarihinin önemini bir kez daha gün yüzüne çıkaran yazar, eserin bu bölümünde Tunus'un Osmanlı topraklarından ayrılış serüvenini siyasi konjektör bakış açısıyla okuyuculara aktarmıştır.

Birinci bölümün diğer sayfalarında ise, İngilizlerin bölge politikası üzerindeki emellerini irdeleyen yazar, özelde ise İngiltere'nin Mısır üzerinde başat güç olma mücadelesini gözler önüne sermektedir. Bilfiil eserde Mısır'ın İngilizler tarafından işgali sürecinde Osmanlı Hariciyesi'nin göstermiş olduğu mesuliyeti de inceleyen yazar, her ne kadar Osmanlı Devleti'nin diplomasi yöntemi ile topraklarını elde tutmak istediğine değinmiş olsa da yapılan çalışmalar mukabilince istenilen sonuca varılamadığını ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Arap vilayetlerinde yer alan aktör devletlerden biri olan Fransa'nın Cebel-i Lübnan üzerindeki siyasetine de bu bölümde yer veren yazar, Sultan II. Abdülhamid'in hükümdar olduğu zamanlarda üzerine almış olduğu mirası bu genel başlıklar üzerinden okuyucuya sunmaktadır. Bu minvalde Osmanlı Arap toprakların geçirmiş olduğu bu

buhranlı dönemleri genel hatlarıyla ifade eden yazar, devrin hükümdarı olan II. Abdülhamid'in bu coğrafyada devlet yönetimi hakkında yaşamış olduğu problemleri eserin bu bölümünde görmek mümkündür.

Eserin ikinci bölümü, Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı sırasında gerçekleşmiş olayları ihtiva etmektedir. Öyle ki bu hadiseler Arap vilayetleri üzerinden değerlendirilerek okuyuculara sunulmuştur. Eserin ikinci bölümünün devamında Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesi ile birlikte yaşanan süreç anlatılmıştır. Yazarın da yapıtında beyan ettiği üzere ilginç olan nokta ise, Kanuni Esasi'nin kaldırılmasına müteakiben hala taşra ile yapılan yazışmalarda veya mesajlarda Kanuni Esasi'nin bir referans kaynağı olarak sürdürülmesi meselesidir. Filhakika eserin ikinci bölümünde de Osmanlı siyasi tarihine değinen yazar, Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasında ilk ciddi hareketin vuku bulduğu tarihin 1878 Berlin Antlaşması sonrası ortaya çıktığı hususudur. Devrin hükümdarı olan Sultan Abdülhamid'e ilk karşı gelme teşebbüsünün ise Hicaz emiri tarafından gerçekleştirildiğini beyan eden yazar, dinin devlet ile ilişkisinin yadsınamayacak bir tarafta olduğunu eserin bu bölümünde bizlere aktarmaktadır.

Kitabın başlığında da gördüğümüz üzere, hilafet meselesi Arap topraklarında ayrı bir konuyu oluşturmaktadır. Nitekim yazarın daha önce kaleme almış olduğu *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri* adlı eserinde bahsetmiş olduğu üzere, Osmanlı Devleti'nden ayrılmak isteyen Arapların, *Arap uyanışının* ilk adımlarını 1878-1881 yılları arasında gerçekleştirdiği bilinmektedir. Bu konu hakkında yapılan ilk beyannamenin ise *Arap Ümmetine Beyanname/Beyanname el-Umne El-Arabiyye* başlığı altında verildiğini ifade eden yazar, yapıtın bu bölümünde bölge üzerinde gerçekleştirilmek istenen tetkiklere değinmektedir. Bu suretle eserin bu bölümünde, devrin hükümdarı olan Sultan II. Abdülhamid'in bölge coğrafyasında uygulamış olduğu kamu diplomasisinden söz edilmiştir. Nitekim bu diplomasi yöntemini ise Sultan II. Abdülhamid bölge hudutları içerisinde bulunan şahıslar üzerinden gerçekleştirmiştir. Bu şahıslar coğrafyanın önemli kişileri arasından seçilmiş nüfuzlu kişiler idi. Örneğin; eserin ikinci bölümünün büyük bir kısmında bahsedilen bu kişiler arasında İzzet Paşa ve Louis Sabuncu yer almaktadır. Bilhassa bu bölümde Louis Sabuncu'nun Lübnan ve Suriye'den Diyarbakır'a kadar uzanan hatta bulunan Hristiyan Araplar üzerindeki etkisine değinen yazar, sultanın bölge otokrasisini korumak adına bu kişiler ile bağlantı kurduğunu eserinde ifade etmiştir.

Arap coğrafyasında diplomasi aracı kılınan diğer bir kişi de Rıfai Tarikatı şeyhi Ebul Hüda Sayyadî'dir. Ebul Hüda da sultan ile iyi münasebetler kurarak kendisi bu nüfuzunu devlet bürokrasisi nezdinde kullanmak istemiştir. Fakat Ebul Hüda'nın bu tasavvuru devlet nezdinde gerçekleştirilmemiştir. Eserde diplomasi aracı kılınan diğer bir figür de Cemaledin Afgani'dir. Afgani İran'da Sünni-Şii birliği için gerekli faaliyetleri yürütmüş bir zattır. Yukarıda adı zikredilen bu kişiler Osmanlı Devleti'nin Arap vilayetlerinde devlet ile halk arasında köprü görevi görerek sultanın taşradaki otoritesinin tecelli edilmesini sağlamışlardır. Eserin ikinci bölümünde ayrıca Osmanlı Hristiyan Arapları arasında çıkan muhalefet üzerinde durulmuştur. Öyle ki Arap vilayetlerinde nüfus

sahibi olan gayrimüslimler Osmanlı Devleti'nden ayrılma düşüncesindedir. Bu düşünce doğrultusunda gayrimüslim halk arasında Batı'dan gelen fikirlerin bir tezahürü olarak da *Arap uyanış fikri / en nahda el-Arabiyye* olmasının zemini hazırlanmıştır. Böylelikle bölge coğrafyasında bulunan Suriyeli ve Lübnanlı entelektüel aydın zümre arasında bu fikrin giderek yayılması sağlanmıştır.

Eserde yer verildiği üzere fikrin öncüsü ise, Butros el-Bustani'dir. Bustani *Amerikan Protestan mezhebi misyonerleri* ile iyi ilişkiler kurmuştur. Bu konu ile ilgili değinilmesi gereken diğer bir kişi de Faris Nimr'dir. Nimr de bu faaliyet için arkadaşları ile bir cemiyet teşekkül etmiş ve nihai olarak da *Bir Arap Milletinin Beyannamesi* adı altında bir beyanname hazırlamıştır. Yukarıda adı zikredilen kişiler haricinde Arap milliyetçiliği söyleminde bulunan kişiler ise İbrahim Yazıcı, Corci Zeyde, Abdurrahman el- Kevâkîbî, Halil Ganem gibi kişilerdir. Bu şahıslar hâlihazırda şahsına münhasır kişilerdir. Milliyetçilik söyleminde adının zikredilmesi gereken diğer bir kişi ise Necip Azuri'dir. Azuri, Jön Türklerin izinden giderek Mısır'dan Paris'e gitmiştir. Daha sonra Paris'te *Le Reveil De La Nation Arabe/Arap Milliyetçiliğinin Uyanışı* başlığı altında bir kitap çıkarmıştır. Eserde de aktarıldığı üzere bu kitap Osmanlı Devleti tarafından tehlikeli bulunmuş, bu sebeple de devletin hudutlarından içeriye sokulmamıştır. Eserin ikinci bölümünün son başlığında ise Sultan Abdülhamid'in bu coğrafyada teşekkül eden Arap muhaliflerine karşı almış olduğu tedbirlere ve bu tedbirler sonucunda gerçekleşen olgulara değinilmiştir.

Eserin üçüncü bölümünde yazar, II. Abdülhamid döneminde oluşan hilafet ve siyaset meselelerini ele almıştır. Nitekim yazar, bu bölümde Sultan II. Abdülhamid'in İslam birliği siyasetinin Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana getirdiği iç ve dış yansımalarına değinmiştir. Eserin bu bölümünde belirtildiği üzere hilafetin kaldırılması II. Abdülhamid üzerine tamamen entegre edilmek istense de fiilî olarak 1876-1909 yıllarındaki uygulamalarda Sultan Abdülhamid'in ön plana çıktığı görülmektedir.

Eserin bu bölümünde anlaşılacağı üzere tahtta bulunan sultana karşı Araplar içerisinde bir milliyetçilik hareketi tevarüs etmiş olsa bile İslam dünyasında hızlı bir değişimin yaşandığı görülmektedir. Bu minvalde II. Abdülhamid'in dış politikasına bakıldığında Avrupalı devletlerin aralarında oluşan rekabetten faydalanılarak devletin iç merkezini bu rekabetten uzak tutmaya çalıştığı görülmektedir. İkinci olarak ise yine Sultan Abdülhamid, Kanuni Esasi'de ihtiva edildiği üzere *hilafetin* önemiyle devletin içerisinde bulunan Müslümanlar ile devletin dışarısında bulunan Müslümanlar arasında bir birlik ve beraberlik tesis etmeye çalışmıştır. Üçüncü olarak da II. Abdülhamid Osmanlı İmparatorluğu'nun dışarısında bulunan Müslümanları baz alarak *İslam birliği* politikasını Batılı devletler üzerinde bir güç temerküzü olarak kullanmak istemiştir. Nihai olarak ise II. Abdülhamid mümkün merteye bloklaşmalardan uzak kalarak devletin bekasını korumaya çalışmıştır. Eserin üçüncü bölümünde Sultan Abdülhamid'in bu normlar dâhilinde bilhassa 93 Harbi sonrasında Osmanlı Devleti'nin dış politikasını belirlemeye çalıştığı görülmüştür. Üçüncü bölümün diğer önemli bir konusu ise Arap bedevi kabilelerinin teşekkülü meselesidir. Yazar eserinde Sultan Abdülhamid'in

Arap bedevi kabileleri politikasında yapmış olduğu faaliyetleri geniş bir yelpazede ele alarak okuyucuya aktarmaktadır. Bu bölümde değinilmesi gereken diğer bir başlık ise, *İslam birliği düşüncesi* meselesinin çeşitli figürler üzerinden anlatılmasıdır. Bu konuyu da kapsayacak şekilde “İslam Birliği Düşüncesinin Müzmin Bir Muhalifi” başlığı altında yazar, Arap vilayetleri araştırmaları içinde nitelikli bir figür olan Wilfrid Scawen Blunt ile ilgili bilgiler aktarmıştır. Muhaliflerin yanı sıra İslam politikalarında Batılı müttefiklerin eserlerini de ele alan yazar, bilhassa Almanya ile II. Abdülhamid arasındaki münasebetleri konu edinmiştir. Özellikle II. Wilhelm ve II. Abdülhamid ilişkilerine temas eden yazar, bu bölümde nihai olarak basın hakkında bilgileri ihtiva etmektedir. Şöyle ki Mısır’da çıkan muhalif yayın organlarını konu edinen yazar, çeşitli gazete örnekleri üzerinde durarak muhalefetin Sultan II. Abdülhamid’e olan bakış açısını incelemiştir.

Eserin genel muhtevasında yayın organlarının yapmış olduğu faaliyetlerin ne kadar önemli olduğunu vurgulayan yazar, bu bölümde *Sadâ eş-Şark, El- Menan ve El- Müeyyed, El- Basr, El- Mukattam* gibi yayın organlarını inceleyerek Arap vilayetlerinde Sultan II. Abdülhamid’e oluşan muhalefetten söz etmektedir. Öyle ki sultana yapılan bu muhalif bakışı ise yazar, Louis Sabuncu ve Yusuf eş-Şaflun örneği üzerinden değerlendirmektedir. Bu bölümün sonunda ise yazar, II. Abdülhamid döneminin en problemlili olan bölgelerinin yalnız Ermenilerin bulunduğu vilayet-1 sitte (altı vilayet) olmadığını söyleyerek Arap coğrafyasında vuku bulan hareketlerinde ehemmiyet teşkil ettiğini beyan etmiştir. Bu bölümde görüldüğü üzere II. Abdülhamid, Arap politikasında belirlemiş olduğu *hilafet siyasetinde* almış olduğu olumlu sonuçlara rağmen halk tabanında oluşan milliyetçi fikirleri tam anlamıyla ortadan kaldıramamıştır. Ancak belirtmekte fayda vardır ki Sultan Abdülhamid dengeleyici siyaseti ile bu fikirlerin fiiliyata geçirilmesini bir nebze de olsa güçleştirmiş veya ileri bir tarihe atılmasını sağlamıştır.

Eserin dördüncü bölümünde ise milliyetçi akımın ileri safhalarını görmek mümkündür. Jön Türklerin Arap vilayetlerinde şümul bulması ve İttihatçıların bu topraklarda filizlenmesi bu safhaları örneklendirmektedir. Eserin bu bölümünde II. Meşrutiyet’in ilanı akabinde, Sultan Abdülhamid’e muhalefet eden grupların arasında Arapların da bulunduğu vurgulanmış ve ardından bu gruplar arasında kümelenen Ahmed Rıza gibi, aynı şekilde birinci mecliste bulunan Halil Ganem gibi kişilerden bahsedilmiştir. Nitekim bu bölümde II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte Arap vilayetlerinde ortaya çıkan olaylar tahlil edilmiştir. Yapıtın dördüncü bölümünde ele alınan konulardan biri de II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte Arap mebusları arasında bir fırka kurma girişimlerinin başlatılmış olmasıdır. Bu fırka kurma girişiminde ise İttihat ve Terakki Cemiyeti saf dışı bırakılmıştır. Bilfiil bu bölümde tartışılan konulardan biri de 31 Mart Vakası ile Arap-Türk tartışmalarının körüklenmiş olmasıdır. Bu dönemde Osmanlı hükümetinin yanında yer alan Arap milliyetçilerinin var olması da abesle iştiligal değildir. Konu hakkında bir örnek vermek gerekirse dönemde bu konuda en az tahribata uğrayan yer Beyrut’tur. Beyrut’un önde gelen tebaası bu tartışmaların alevlenmemesi adına reayayı sükût içerisinde tutmaya çalışmıştır. Nitekim eserin bu bölümünde Arap hilafet meselesi, Reşid Rıza

ve Muhammed Kürd Ali gibi aktörler üzerinden değerlendirilmiştir. Muhammed Kürt Ali konu hakkındaki mülâhazasında *el-Muktebes* gazetesinde hilafetin gereksiz olduğu vurgusundan bahsetmiştir. Reşid Rıza ise tam tersi bir görüş addederek Arap hilafetinin yeniden ortaya çıkması gerektiğini beyan etmiştir. Bu minvalde yazar, eserin bu bölümünde Arapça dil ve eğitim konusu üzerinde durarak dönemde gerçekleşen Havran ve Kerek İsyanlarından bahsetmiştir.

Eserin beşinci bölümünde yazar, Arap cemiyetlerinin teşekkülünden bahsetmektedir. Öyle ki bu cemiyetler arasında *İlim ve Sanat Cemiyeti*, *Umumi Suriye Cemiyeti*, *Beyrut Gizli Cemiyeti* gibi cemiyetler bulunmaktadır. Nitekim eserin bu bölümünde II. Meşrutiyet devrinde zuhur eden Arapça basın üzerinde de durulmuştur. Konu ile ilintili olarak İstanbul'da ve taşrada faaliyet gösteren gazeteler hakkında bilgiler ele alınmıştır. Filhakika yazar, eserin bu bölümünde ademimerkeziyet tartışmaları üzerinde durarak Arapların konu hakkında vermiş olduğu reaksiyonu okuyucuya aktarmıştır.

Eserin son bölümünde ise yazar “Yol Ayrımında Olan Arap Siyasetçileri ve Osmanlı İdaresi” başlığı altında konuyu incelemektedir. Bilhassa, merkezîyetçiliğe bir başkaldırı olarak isimlendirdiği Paris Arap Kongresini yazar bu bölümde detaylı olarak irdelemiştir. Önemle ihtiva edilmesi gereken husus ise Paris'te düzenlenen bu kongrenin arka planında sadece Arapların ademimerkeziyet değil artık Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istediklerinin ifade edilmeye başlamış olmasıdır. Yapılan bu kongre akabinde eserde İttihat ve Terakki Cemiyetinin kongre temsilcileri arasında yapmış olduğu anlaşma üzerinde durulmuştur. Eserin son bölümünde değinilmesi gereken bir başlık da I. Dünya Savaşı'nda Arapların Osmanlı Devleti'ne göstermiş olduğu tepkilerdir. Konu hakkında birçok görüş bildirilmiş olsa da eserde, dönemin önemli bir figürü olan Cemal Paşa üzerinde durulmuştur. Cemal Paşa'nın bölge coğrafyasında yapmış olduğu faaliyetleri değerlendiren yazar, şu soruyu okuyuculara yöneltmiştir:

“Meşru bir devletin içinde etnik, dini veya siyasi bir grubun devlet terörüne maruz kalmadığı baskı zulüm ve şiddet toptan yok edilme (soykırma uğrama) tehlikesi ile karşı karşıya olmadığı halde diğer şartlar ne olursa olsun ülkenin bir bölümünün meşru yönetimden koparmak için yaptıklarının müsamaha ile karşılaması mümkün mü?”

Nihai olarak I. Dünya Savaşı'nda Arapların ahvaline de yer veren yazar konu hakkında Şerif Hüseyin üzerinden değerlendirmede bulunanların ne kadar yanlış fikirde olduklarını ifade etmiştir. Bahusus Âliye yargılamalarına da değinen yazar bu konunun da Cemal Paşa üzerinden değerlendirilmesinde yanlış bir fikir olduğunu beyan etmiştir. Yukarıda saymış olduğumuz tüm bu sebepler dâhilinde dört asır Türk-Arap ilişkilerinin sadece bu bakış açısı ile irdelenmemesi gerektiğini ifade eden yazar, meselenin daha gerçekçi bir yapıda tetkik edilmesi gerektiğini söylemiştir. Osmanlı Arap dünyasını daha iyi analiz etmemizi sağlayan eserin dili ise sade bir üslupla kaleme alınmıştır. Yazar eseri kaleme alırken oldukça titiz bir çalışma yürütmüştür. Birinci elden kaynak kullanımının oldukça fazla yer aldığı bu eser, Osmanlı-Arap ilişkilerini tarihin bizzat kendi kaynakları üzerinden değerlendirmemizi sağlamaktadır. Eserin içerisinde birçok konu farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Özellikle basın organlarının bu şekilde esere temayüz ettirilmesi eseri daha da ilgi çekici bir haletiruhiyeye

büründürmüştür. Modern Orta Doğu'nun kuruluş safhasını Osmanlı Arapları üzerinden değerlendiren bu yapıt baş ucu kaynak vasfı taşımaktadır.